

lalkozásnak még az alapjait sem raktuk le. A rendszerváltás utáni időkre nagy vonalakban szintén ráillik a Barthes-i „két kritika” tipológiája. Ennek e korszaknak is megvoltak a maga „nagy elméletei”, amelyek ugyanúgy némi késéssel érkeztek el hozzánk, mint a többi nagyszabású teória a 20. században. A recepcióesztétika, a hermeneutika és a dekonstrukció különféle válfajai, vagy a legújabb gumicsontként szolgáló „medialitás”-elméletek mind ezt a funkciót töltötték be. Az 1995-ös pécsi kritika-vita szinte karikatúrisztikus élességgel mutatta meg a „tudományosan megalapozott” illetve a műveket a maguk individualitásában, az elméleti gyámság alá helyezést kerülve megragadni kívánó irányvonal konfrontációját. Aki nem tudta előre, mi készül ezen a tanácskozáson (mint például jómagam), azt minden bizonnyal váratlanul érték a vita során felszínre bukott szenvedélyek. Ez pedig arra utal, hogy lehet abban valami, amit Horváth János írt: az ízlés leple alatt világnézetek, erkölcsi és politikai felfogások harca folyik. Az ízlés tehát veszélyes dolog; a kritikától pedig aligha várhatunk mást, mint hogy vállalja a veszélyt.

JEGYZETEK

1. Roland Barthes: *A két kritika*. Helikon, XXXVIII., évf., 1992/2, 278.
2. Idézi Komlós Aladár: *Kritika és kritikusok*, Nap Kiadó, 2004, 76.
3. Bodnár György: *Az impresszionista kritika rendszerellenessége és rendszerigénye*. In: *Jövő múlt időben*. Balassi Kiadó, 1998, 223.
4. i.m., 465.
5. Szerb Antal: *Könyvek és ifjúság elégiája*. In: Szerb Antal: *Gondolatok a könyvtárban*. Magvető, 1971, 657–658.
6. Szilasi Vilmos: *A kritika elmélete*. In: Alexander Bernát Emlékkönyv. Franklin, Budapest, 1910, 638. skk.
7. Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig*. Akadémiai Kiadó, 1966, 172.
8. Idézi Bodnár György: *Műfaj vagy közérzet?* In: *Párbeszéd az idővel*. Argumentum, 2009, 383.
9. Idézi Bodnár György: *Horváth János és a századeleji irodalmi megújulás*. In: *Jövő múlt időben*. Balassi Kiadó, 1998, 413.
10. Rákai Orsolya: *A teljes zenekar. Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége*. Kézirat, 2013, 83–84.
11. Németh G. Béla: *Hét folyóirat, 1945–1950*. Csokonai Kiadó, 2000, 14.

TVERDOTA GYÖRGY

A szakkritika ma

A kritikáról folyó, a maga módján színvonalas, egyes pontokon vitákká sűrűsödő gondolkodás során a szerzők hallgatólagosan elfogadnak bizonyos előfeltevéseket, hogy mielőbb sorra vehessék azokat a kérdéseket, amelyeket ők a műbírálat izgató, megoldásra váró problémáinak ítélnék. Az út lerövidítésének effajta manőverei általában elfogadhatóak, de a hallgatólagos közmegegyezés egyik pontja hiányérzetet kelt bennem. Mintha közömbös, zárójelbe tehető, sőt, talán elhanyagolható lenne, hogy milyen a kritika tárgyát képező szöveg státusza. Mintha a kritikusnak mindig az irodalmi forgalomba frissen bekerült termékekkel és csakis azokkal

lenne dolga. Márpedig ha azt akarjuk, hogy a kritikáról való beszéd ne lógjon a levegőben, már első lépésként fontos distinkciót kell tennünk.

Megtörténhet, hogy az irodalmi piacra bedobott új termékről a kritikus, az elsődleges kontextus ágense valami nagyon mély, akár hosszú időre érvényes megállapítást tesz. Ám ha érvénye ideiglenes, ha szűkebb körre terjed csak ki, vagy ha csak részleges egyetértést vívott is ki, ennyivel is kiérdemelheti a sikeressé minősítést. Kritikai eljárás alá vonhatók azonban olyan teljesítmények is, amelyek helyzete az irodalmi közvéleményben már viszonylag megszilárdult, tekintélyre tettek szert. Sikeresen estek át az első kontextus szűrőjén, mégsem élvezhetik a nyugalmi állapotot, hanem az eddiginél is tüzetesebb, fürkészőbb figyelemben részesülnek. Ami forgalomban marad, az óhatatlanul újabb és újabb, egyre szigorúbb átvilágításokon esik át, és feledésnek eshet áldozatul.

A feledéstől ideiglenesen vagy tartósan megkímélt teljesítményekről mélyebb, hitelesebb tudásra szert tenni már nemcsak lehetőség, hanem kényszer. A szöveggel való foglalkozásnak ezen a szintjén lép fel az a tevékenység, amit szakkritikának nevezünk. A szakkritika folyton közvetlenül is visszacsatol magához a szöveghez, elvégre ez is kritika, ámde egyúttal kötelező módon kritikailag reagál az elsődleges kontextusban a szövegről kialakult képre is. Tudomásul veszi, számol vele, de a legkülönbözőbb szinteken helyesbíti, pontosítja, módosítja is azt. Egy előtte megkezdett diskurzusba lép bele, annak folytatója. A második, harmadik, negyedik, sokadik láncszem egy sorban. A sor az adott műről való tudás folytonos kumulálódásához vezet, de egyúttal a korábbi tudás részleges érvénytelenítését is elvégzi, sőt felróhatjuk neki megőrzésre méltó ismeretek felejtését is. Mi több, a szakkritika megkezdett értelmezési irányokat is félbehagyhat, sőt, erőszakosan berekeszthet, hogy új irányokba indulhasson el. Egy azonban bizonyos: a szakmai elmélyülés, a szak-jelleg formai értelemben ennek az övezetnek az obligációja, hitelességi kritériuma. Ezen az építési területen verifikáció és cáfolás folyik, miközben a műtárgy hozzáférhető közelségben marad, és nem vonhatja ki magát a kegyeletet nélkülöző közvetlen érték-megállapítás alól.

A szakkritika kifejezést szerencsésebbnek vélem a „tudományos kritika” terminusnál. Nem mintha a tudományosság kérdésének szembesítése a kritikai tevékenységgel nem lenne értelmes kérdésfeltevés. De a tudományosság kritériumai túlságosan tágasak a szakkritika sajátos problematikájához képest, elvégre tudományos lehet egy újonnan megjelent műre való közvetlen reakció is, amennyiben a kritikus megállapításai tudós előfeltevéseken nyugszanak. És túlságosan szűkösek is, hiszen a szöveg kritikai megítélésére kiható szakmai korrekciónak tekinthető akár egy elemi textológiai művelet, például egy korábban félreértett szó helyes kiolvasása is. Mindazonáltal a szakkritika nem nélkülözheti a tudományosság presztízsét. A szakkritikusnak szükségképpen be kell vetnie működése során a nehéztüzérséget, a tudományos apparátust és egy jó karban lévő módszertant, vagy legalább (fennegetően?) sejtetnie kell, hogy bármelyik pillanatban képes élni ilyennel.

Abban sincs feltétlenül egyetértés, hogy az irodalomtörténet-írás ab ovo igényt tarthat-e a tudományosság rangjára, de sokkal nyugtalanítóbb az a körülmény, hogy a szakkritika fogalma fedni látszik az irodalomtörténeti munkának a bírálólatnak mindig óhatatlanul, közvetlenül kitett művészi teljesítményekre vonatkozó ré-

szét. Azaz az irodalomtörténet egyik rétege: szakkritika. Márpedig ez esetben, ha a szakkritika és az irodalomtörténet aggályos és pedáns elkülönítésének elmulasztása nem is okoz bennünk lelkifurdalást, a mai helyzetről áttekintést adni hivatott előadó gyakorlatilag megoldhatatlan feladat elé kerül. Se kompetenciája, se elég tere, se Szerb Antal-i ambíciója nincs arra, hogy – mondjuk – a Janus Pannoniustól Petri Györgyig és tovább terjedő korpuszt, azaz az ő műveiket megítélő szakkritikát mérlegre tegye. Legitim módon csak az maradhatna kívül figyelmének körén, aminek a helyzete még nem szilárdult meg, ami a „tiszta” kritika tárgya, ami az elsődleges kontextus körébe tartozik, s nem tart feltétlen igényt a szakmailag elmélyült megközelítésre.

Előadásomban ezért csakis a pars pro toto elve alapján járhatok el, lemondva annak a hatalmas szakkritikai teljesítménynek a mérlegre vételéről, ami a modernséget megelőző korok irodalmára vonatkozik. Eltekintek – másfelől – annak a stádiumnak a szemügyre vételétől is, ami épp ma esik át a kanonizálás folyamatán. A kritikát talán épp az itt elvégzendő művelet sor állítja a legnagyobb próbatételek elé. Kijelölni és érvekkel alátámasztani – mondjuk – Mészöly Miklós, Petri György, Nemes Nagy Ágnes helyét az irodalom értékrendjében, ez olyan speciális kérdéseket vet fel, amelyek indokolnák, hogy a kritika lehetőségeit ezzel a tárgykörrel szemben külön előadásban szembesítsük. Tehát csak azt vizsgálom meg, mi történik ma a tágon felfogott irodalmi modernség teljesítményének megítélésével foglalkozó szakkritikában.

Rendelkezünk többé-kevésbé egységes narratívába rendezett irodalomtörténeti áttekintésekkel erről a történeti szakaszról, illetve olyan munkákkal, amelyek ezt az időszakot is tárgyalják. Ilyen Kulcsár Szabó Ernő könyve, *A magyar irodalom története 1945–1991* és az ellenkönyv, Bezeceky Gábor *Irodalomtörténet a senkiföldjén* című munkája, ilyen Grendel Lajos irodalomtörténete és ilyen *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig* című, Szegedy-Maszák Mihály és Veres András által szerkesztett mű, s a sort folytathatnám. Mivel azonban az ilyen szintézisek komplett fogalmi rendszert dolgoznak ki, periodizációs tagolást fundálnak ki, tehát egy teljes narrációs kötőanyagot, fogalmi rendszert léptetnek működésbe, döntő pontokon explicit módon átlépik a kritika határait.

Mivel a kritika az egyes szerzők egyes műveit tartja elsődlegesen szem előtt, és nagyobb összefüggésekre az ilyen közelképekből következtet, néhány, reprezentatív pozícióba emelt szerző kritikai fogadtatásának alakulását követve tekintem át a mai szakkritika állását. A jelen nem állóvíz, hanem egy folyamat hozzánk legközelebb eső végpontja, ezért a továbbiakban arra figyelek, tudatában annak, hogy a példaim kiválasztásában sok az esetlegesség, hogy az Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Krúdy, Lukács György, Kassák, József Attila, Szabó Lőrinc, Márai és Radnóti műveire irányuló szakkritika hogyan alakult az utolsó két évtizedben.

A folyamat kezdőpontja: elrugaszkodás a marxista kritikától. Tekintsük ilyen pillanatként a politikai rendszerváltás évtizedfordulóját. Az új kritikátörténeti szakasz kezdete annyiban köthető politikai fordulathoz, amennyiben azt gondoljuk, hogy az ezt megelőző korszakban a kritika alakulását számottevően befolyásolhatták ideológiai kényszerek, amennyiben úgy gondoljuk – Szilágyi Mártonnal együtt –, hogy maga az irodalom is ebben a történelmi pillanatban került át kényszerű el-

lenzéki szerepéből a normalitás közegébe. Ideológiai kényszerek több évtizeden át hatottak, bár változó mértékben, és csökkenő tendenciát mutatva. Az irodalom kapott illetéktelen művészetpolitikai dorgálásokat az előző korszak legtoleránsabb szakaszaiban is. Ennek következtében az irodalom értékrendjében, az egyes szövegek értelmezésében és értékelésében torzulások keletkeztek, még a szövegkiadásban is hemzsegték a kiáltó anomáliák. Mindez nem lehet vita tárgya. Azon már érdemesebb lenne eltűnődni, vajon mi volt ebben a kritikában a marxista elem, a közös név ugyanazt a kritikai modellt takarta-e? Bizonyosnak csak az látszik, hogy létezett a hatalom szolgálatában álló vagy legalábbis azt támogató szakkritika.

Mindez nem változtat azon, hogy új helyzetében a szakkritikus függetleníthette magát az ideologikus kényszerektől, birtokában érezte magát olyan tudományosan komolyan vehető megállapításoknak, amelyek segítségével biztonságosabban, pontosabban és érzékenyebben kideríthető egy szövegről, számot tarthat-e mai érdeklődésünkre. Csakhogy számos példa van arra, hogy már az ideologikus kényszerek között működő szakkritikusok jelentős hányada is képes volt független értéktételek kimondására. A Kosztolányi-reneszánsz a hatvanas évek elején megjelent, az *Édes Annát* apologizáló Bóka László-tanulmányig követhető vissza. Szegedy-Maszák Mihály nevezetes írása az *Esti Kornél*-ciklusról a hetvenes évekre datálható. Krúdy újraértékelése is a hatvanas években indult Szauder József és Rónay György esszéivel.

Sokkal fontosabb és nehezebben megválaszolható kérdés, hogy a közelmúlt és a jelen szakkritikája a nyilvánvalóan ideologikus és rövidlátó direktívákon túl voltaképpen mitől határolódott el? Marxizmuson gyakran azt a kritikai és irodalomtörténeti gyakorlatot értették, amely a pozitivista tudományoszmény égisse alatt tenyészett évtizedeken át, és amely viszonylag könnyen összeegyeztethető volt a tükrözésesztétikával és a marxi szociologizálás vulgarizáló változataival. Ennek az ugyancsak pontatlanul pozitivistának elnevezett szakkritikának a kihívójaként még a hatvanas évek végén lépett fel a műközpontú, strukturalista, majd szemiotikai irodalomfelfogás. A hivatalos ideológia – egy-két kísérlettől (Szabolcsi Miklós *Eszmélet*-elemzése), illetve néhány manipulatív, instrumentális felhasználástól (Király István Ady-monográfiái) eltekintve – a történetiség védelmében ellenségesen fogadta ezt a paradigmaváltás igényével jelentkező radikális koncepciót. A rendszerváltás táján lendületbe jövő új kritika számára azonban a befogadói aspektust számon kívül hagyó, a hermeneutikai módszerrel nem élő műközpontú megközelítések nem voltak használhatóak, így képviselői az ideológiai kritikával, a pozitívizmussal együtt, egy füst alatt, és egy kicsit suba alatt, a strukturalista örökségtől is megszabadultak.

A szakkritika, amint írtam, mindig és szükségképpen elhatárolódik és felülbírál. A 80-as, 90-es évek fordulata ennél nagyobb ambícióval lépett föl – bár nem szeretem ezt a szót –, paradigmaváltást hajtott végre. Márpedig ahol fát vágnak, ott repül a forgács. Az árnyalást és jóvátételt hagyjuk a tudománytörténésekre. Ismerjük el, hogy az új (szak)kritika az olvasók és szakemberek fejébe vésett néhány új igazságot, amelyeket – úgy látszott – ezután a kudarc, a szakmai érvénytelenség bélyegének elviselése nélkül nem lehet büntetlenül figyelmen kívül hagyni. Lemondtak a szerzői intenció tájékozódási pontként történő számbavételéről. A szer-

ző halálára hivatkozva eltanácsolták a kritikust a szövegek életrajzi (és ezt kiterjesztve: kortörténeti) megközelítésétől. Felszabadították a befogadót, megnövelték mozgásterét a szerző, sőt, a szöveg rovására is, ami prezentizmushoz, a szövegek értelmezésében és értékelésében a jelen nézőpontjának felértékelődéséhez vezetett. A változás nyertesének a kritika látszott az irodalomtörténettel szemben, a történeti rekonstrukció és a szakkritika aránya az utóbbi javára billent.

A műértelmezésekre nézve bekövetkezett az igazságigény és a valósághoz való kritikai viszony alkonya, a hagyományos, a 19. századból örökölt közösségi szereputat hitelét veszítette. A stabilizálható jelentés helyett a jelentők szabad játékát élvezték a szövegekhez új módon közelíteni tudó olvasók. A művek organikussága vagy erős strukturáltsága többé nem számított a legfőbb célnak, a koherencia gyengesége nem minősült hibának, diadalmasan mutatták fel az egységesnek látszó szövegkontinuum varratait. A részek emancipálódtak az egészhez képest, az alárendelődés helyett a mellérendelés jutott előnyhöz, a periféria jelentősége megnövekedett a centrumhoz képest, s az új preferenciákat három, közös eredményüket illetően erősen redukív elv, az intertextualitás, az én szétlazulásának és decentrálódásának elve és a nyelvi megelőzöttség koncepciója koronázta meg.

Az irodalomban, amelyre így tekintenek, természetesen végbemegy az értékek átrendeződése. A realistának tekintett művek leértékelődtek. A pszichologizálás rossz hírbe került. A küldetéses közösségi szerepvállalás idejét múltnak minősült. A mindentudó elbeszélőt legyőzte az első személyű megszólaló, az egyszerű narrációt felülírta a komplikált történetmondás. A próza erényének a metaforikus építkezés számított a metonimikussal szemben. A szimbolikus jelleget leváltotta az allegorézis.

A kritikusok mint kritikusok körében, ahogy Takáts József az élő irodalommal foglalkozó kritikát elismerést érdemlő emancipációs gesztussal nevezi, ezek a változások jobban meg tudták mutatni előnyös oldalukat, hiszen az írásmód alakulása és a róla szóló kritika jó esetben lépést tart egymással. Bónus Tibor egy neokritikával demonstrálta a tudományos – értsd: az új elméleti alapelvek szerint tájékozódó bírálat – erényeit. A szakkritika – legalábbis az irodalmi modernség feldolgozásának kritikai tartománya – azonban áldozatul esett a bekövetkezett fordulatnak. Az önmagában véve is heterogén elemekből összeálló modernség ugyanis kettős arculatú. Egyes teljesítményei többé vagy kevésbé képesek megfelelni az új kritériumoknak. Átugorják a nyílt vagy burkolt prezentizmus szellemében újtjukba állított korszakküszöbököt. A modernség más szövegei viszont vagy megtorpannak ezek előtt az ismérvek előtt, vagy elméleti protézist kapnak, amely átlendíti őket a nehéz pontokon. De aki sikeresen talpra esett a hozzánk közeli oldalon, szükségképpen besorolódik az irodalmi modernség ama osztagába, amely az intertextualitás, az én decenterálódása és a nyelvi megelőzöttség égisze alatt masíroz előre a posztmodern jelen felé.

Ez történt József Attilával, akinek a példája mutatja, hogy a forradalmi baloldali elkötelezettségből is vezethet út a későmodern üdvösséghez, ha egyéb, főleg a tagadhatatlanul magas művészi szint belátásán alapuló megfontolások erre okot adnak. Ehhez persze a teljesítménynek a képbe nem illő részéről hallgatni kell, és erre az intenció és a szöveg, az életvilág és a szövegvilág közötti fonalak módszer-tani elmeszése elvi alapot is nyújt. Ugyanígy a szakkritikus pszichológizáló devi-

anciájának kell nyilvánítani a pszichoanalízisbe fejest ugró költő mélylélektani érdeklődése iránt tanúsított kíváncsiságot, s e redukció végeredményéül megkapjuk a késő-modern József Attilát. Lukács György utóéletének legújabb szakasza ellenben azt példázza, hogy a József Attilával rokon pozícióból a pokol felé is vezet út. Lukács persze gondolkodó volt, munkái vitákba kapcsolódtak bele, életműve vitát kelt és vitatható. Neki magának is felelőssége volt az általa képviselt irány történelmi félresiklásaiban. De a diszkvalifikálásnak az az alrendű érvelése, félretételnek az a hanyag nagyvonalúsága, ahogyan a hazai szakmai közeg eljárt vele szemben, kiáltó ellentétben áll azzal a figyelemmel, amellyel a mértékadó nemzetközi gondolkodás mindmáig elemzi és vitatja életművét.

A lopakodó politikai szempont kényszerű érvényesülése ellenkező irányban is csapdát állított. Ez idézte elő a Márai-paradoxont. Márai kiemelkedő művelője a magyar prózának, aki a népi demokratikus rendszeren gyakorolt kíméletlen kritikája miatt évtizedekig nem foglalhatta el méltó helyét a magyar irodalmi tudatban és értékrendben. Csakhogy mire erre a szükségszerű fordulatra sor került, addigra a modern próza általa művelt változata – úgy látszott – elveszítette időszerűségét. A posztmodern irányba fordult szakkritikára várt az a feladat, hogy rehabilitáljon egy modern szerzőt. Ez a rehabilitáció végbement, azokkal a kérdőjelekkel, amelyek egy ilyen paradox vállalkozást szükségképpen kísérnek.

A nyolcvanas években még úgy tűnhetett, hogy az irodalom megújulásában a történelmi avantgárd örökébe lépő neoavantgárd főszerepet játszik majd, de az évtizedfordulóra a posztmodern került domináns helyzetbe, amely a neoavantgárddal kissé tisztázatlan, de nyilvánvalóan ambivalens viszonyt alakított ki. Így az az eufórikus pillanat, amikor Bori Imre azt hihette, hogy a magyar irodalmi modernség megírható az avantgárd történeteként, örökre elmúlt. Az avantgárd kutatása az élő irodalom hajtóerejét nélkülözve sokat veszített lendületéből. Kutatások Deréky Pál, Kálmán C. György, Kappanyos András, Aczél Géza, Balázs Imre József, Petőcz András és mások buzgólkodásának köszönhetően most is eredményesen folynak, de két döntő ponton nem sikerült áttörést elérni: egyrészt a magyar avantgárd Kassák-központúsága György Mátyás, Ujvári Erzsé, a fiatal Déry vagy Tamkó Sirtó előbbre lépése ellenére fennmaradt, másrészt nem bővült Kassák avantgárd műveinek közmegegyezéssel reprezentatív darabokként elfogadható repertoárja sem. Sokatmondó az elemzéseknek *A ló meghal, a madarak kirepülnek* körüli körben forgása.

Talán az Ady-kép metamorfózisán tanulmányozhatjuk legszemléletesebben azt az éles fordulatot, amely egy sor újraolvasás eredményeként a Király István monográfiáiban megtettesült antiimperialista forradalmiság bálványát a modernség sok romantikus ballasztot cipelő, az énközpontúságot fenntartó, s nem utolsó sorban épp emiatt megrendült pozíciójú, jeles képviselőjévé zsugorította. Az Ady-értelmezés új irányának kidolgozásán szorgoskodó újabb (szak)kritikus nemzedéknek, H. Nagy Péternek, Lőrincz Csongornak, Kulcsár-Szabó Zoltánnak, Palkó Gábornak és másoknak minden okuk megvolt arra, hogy Király koncepciójától elrugaszkodjanak, mert ez még a Révai József-féle Ady-felfogás megújítására vállalkozott, s a részletekben az elavult koncepciót korszerűbb irodalomtudományos eredményekkel igyekezett ellensúlyozni, vagy inkább eltakarni. Az örökségül kapott Ady-kánont, az erre épült értelmezési és értékelési sémákat félretolták, s szigorú

következetességgel végigvitt poétikai-retorikai olvasással levizsgáztatták a költő szimbólumhasználatát, képalkotását, szerkesztésmódját. Ezek az elemzések néha belgyógyászati vizsgálatokra emlékeztetnek, amikor nem tudhatjuk, milyen rejtett baj lappang szervezetünkben, mi fog rólunk kiderülni. Adyról például az, hogy költői szempontból legjobban működő időszaka a korábban elhanyagolt 1911–14 közti évek voltak...

A szakkritikai új hullám első éveiben az ELTÉ-n rendezett Móricz-konferencia aktái különös élményben részesítik olvasójukat. A marxista irodalomtudománynak Király mellett másik alappillére, a Móricz-kutatásnak évtizedeken át megingathatatlan tekintélyű vezéregyénisége, Nagy Péter az író modernségéről értekezve irigylésre méltó önbizalommal szögezte le: „lényegében igen kevésbé érzem korrigálandónak azt, amit az idők folyamán Móriczról mondtam, írtam.” Csak néhány oldalt kellett volna visszalapoznia a haladó, realista, dzsentrit bíráló Móricz-kép kidolgozójának, hogy szembenézzen azzal az írással, és a benne rejlő gondolkodásmóddal, amely ezt a szilárdnak hitt gondolati építményt aláaknázza, s a Móricz-kutatás egyik lehetséges új irányát kijelölte: Kulcsár Szabó Ernőnek az *Isten háta mögöttől* írott tanulmányával, amely a regény szövegét beszédcselekvések harcaként interpretálta. A Móricz-kutatásban ez a vonal részben Benyovszky Krisztiánnak szorosabban az orosz formalizmus eredményeire építő narratológiai vizsgálódásaiban ment tovább.

Az értékrend-átalakulás legfőbb áldozata, Ady Endre (és más vonatkozásban Lukács György) mellett más vesztesei is vannak, akik az újkritikai szempontrendszer próbáját nem vagy nem jól állják ki. A mezőnyt Babits Mihály vezeti, akinek presztízse még a hetvenes-nyolcvanas években hágott tetőpontjára, miután meggyengült a *Nyugat* irodalmát életes és esztéta pólusokra szétválasztó, az esztéta szárnyat diszkrimináló „marxista” szakkritika értékrendje, s miután olyan kiemelkedő szakemberek és esszéisták vették védelmükbe az objektív költőt, a tudatlóra művelőjét, a preegzisztencialista tapasztalat megfogalmazóját, mint Nemes Nagy Ágnes, Rába György vagy Németh G. Béla. A kritikátörténeti fordulat után Babits immár nem az életes Adyval, hanem ifjúkori barátjával, az esztétaságban korábbi sorstársával, Kosztolányival szemben szenvedett vereséget, mint akiben jó költői indulása után, a két világháború közötti korszakban felülkerekedett a tradícionális szelleme, s visszazökkent a mandátumos költői szereptudat rossz, 19. századi keréknyomába. Sorsában osztozott Radnóti Miklós is, aki – úgymond – nem tudott lemondani a törekvésről az én stabilizálására, ragaszkodott a nyelv uralhatóságának illúziójához, és jól elfért az antikizáló, klasszicizáló formák és műfajok korlátai között.

A pozitív ellenpélda a „hűtlen tanítvány”, a „rendetlen szabály”: Szabó Lőrinc utóélete. Újraértékelése még a hatvanas évek közepén kezdődött, s első látványos eredményeit már a hetvenes évek elején felmutatta, Rába György könyvével és Kabdebó Lóránt első monográfiáival. A neokritikai fordulatot Kabdebó és vele együtt Szabó Lőrinc színváltozása szemlélteti a leglátványosabban. Kabdebó, több évtizedes szorgos kutatása eredményeként, Szabó Lőrinc legalaposabb ismerője, vállalta a kompromisszumot a „marxista” felfogással a Szabó Lőrinc-pálya kényes kérdéseit illetően. Monográfiái módszertanukat, szemléletmódjukat illetően

sem különböztek a korban dívó pozitívista metodológiától. A költő első pályacsúcsán kialakított versalkotási módjáról, az úgynevezett „dialogikus versmodell”-ről való elképzelése viszont nagy karriert futott be. A neokritika ebből faragta a költői későmodernség előre mutató verstípusát. E reform alapján Kabdebó újraírta monográfiáját a késő-modern nagysággá emelt Szabó Lőrincről a pozitívizmust meghaladó módszertannal, a költő életművét ezáltal nagyszabású neokritikai kísérlet terepéül ajánlva föl. Érdeklődéssel figyelem ennek a kísérletnek a kimenetelét...

A (szak)kritikai fordulat legnagyobb nyertese azonban Kosztolányi Dezső lett, de újraértékelésének sikere csak részben tudható be a jelzett neokritikai elveknek. Protagonistái – Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Dobos István – olyan szakemberek, akik elméleti tájékozottságuk folytán hathatósan elősegítették azoknak a vonásoknak a feltárását, amelyek Kosztolányit mai irodalmunk egyik legfontosabb előfutárává tették. Ugyanakkor egyrészt észlelték a „tudomány”, tehát az elméleti megközelítés szinte minden lényeges pontjával szemben újabban felmerült ellenérveket, fenntartásokat, s belátták az elmélet lényegi továbbgondolásának, önkorrakciójának szükségességét. Másrészt – vállalkozva a Kosztolányi kritikai kiadás készítésére – folyamatosan szembesülnek a textológia, a filológia, sőt – *horribile dictu* – az életrajz által felvetett kérdések leküzdhetetlen jelenlétével, azzal, hogy az „anyag” visszafesül az értelmezői akarathoz. Ez azzal a reménnyel kecsegtet, hogy a Kosztolányi-kutatás válhat a szakkritika újabb iránymódosításának egyik legfőbb motorjává.

A szakmában az utóbbi évtizedekben egyébként egyfajta kettős hatalom alakult ki. A textológia, a filológia, mintha mi sem történt volna, folytatja a forráskiadás és a kritikai kiadás „archiválásnak” bélyegzett tevékenységét, „a kutya ugat, a karaván halad” mondás szellemében, ráadásul a leglátványosabban a kritikus kegyekből (ideiglenesen?) kiesett Babits Mihály életművével a középpontban. De a Krúdy-kutatás megújulása is legalább olyan mértékben függ a teljességet megcélzó forráskiadás sikerétől, a valós Krúdy-korpusz feltérképezésétől, mint az erre vállalkozó Bevezető Gábor erős elméleti tájékozódásból eredő belátásaitól. Az elméleti önkorrakció nyilvánvaló és termékeny jelenlétének jele az is, hogy Gintli Tibor, aki korábban az elbeszélő én stabilizálhatatlanságának nyomait, a narráció reformját mutatta ki Krúdy műveiben, most felfigyelt az új funkciókra alkalmassá tett anekdotikus hagyomány továbbélésének módjaira a modernizálódó prózában.

A modernség kora történelmi közelmúlt, ezért egy szerzőről kialakult kép módosításának egyik módjára, az eddigi ismereteinkhez képest kritikus mennyiségű új forrás forgalomba hozatalára épp a monográfia ad alkalmat, amint ez Ferencz Győző Radnóti-monográfiája esetében történt. Az életrajz alakváltozatának tekinthető az a részletes életrajzi kronológia is, amelyet Róna Judit készít Babits pályájáról. A monográfia, s különösen az életrajz, azonban a szövegértelmezés terén újra az elsődleges kontextusra irányítja a figyelmet, és ez a szerző, az intenció, a korrajz legalább részleges rehabilitációjával egyértelmű. Egyik barátom, akinek (még mindig) a strukturalizmus a gyengéje, nem véletlenül reagált rezignáltan Szegedy-Maszák Mihály Kosztolányi-monográfiájára, sőt, mivel az is egységes történetet mesél el, Veres András az Ady-Kosztolányi viszonyt áttekintő könyvére is. Így lép be – alighanem egy az előbbiektől teljesen független programnak a jegyében – a paleokritika és a neokritika alternatívájához képest új, harmadik utat keresők sorá-

ba Szilágyi Zsófia nemrég megjelent Móricz-monográfiájával. Móricz kiszabadulása a purgatóriumból az érdeklődés eme újabb dimenziójának is köszönhető, de Szilágyi Zsófia ezen túl a nagy író a ma irodalmához fűző szálak felderítésével is hozzájárul napjaink Móricz-reneszánszához. A harmadik úthoz, a neokritika újabb elágazásához járulnak hozzá azok az Ady-kutatók is, akik túllépnek Király koncepcióján, mint Tamás Attila, Kenyeres Zoltán vagy Hévízi Ottó, mégsem érik be a modernségre félsikerrel törekvő Ady képpel. A Lukács-kutatás is ebben a szellemben folyik tovább, amint erre – hogy irodalmi példát hozzák – Veres András könyve a tanú.

A szakkritika helyzetéről adott diagonális áttekintésem Szabolcsi Miklós utolsó József Attila-monográfiáival szeretném zárni. A pozitívista, majd a monográfia műfajával szemléletileg és módszertanilag kísérletező, de a rendszerváltásig az ortodox marxizmussal nem szakító Szabolcsi utolsó előtti monográfiájában, a „*Kemény a menny!*”-ben, Kulcsár Szabó Ernő szavaival „az újraértés küszöbéig” vitte el a József Attila interpretációt. Utolsó monográfiájában, szellemi testamentumában, a *Kész a leltárban* azonban nem lépett be a posztmodern Ígéret Földjére, hanem elvégezte azt, amire az ideológiai kényszerek közegében nem, vagy alig volt lehetősége: szabadon nézett szembe József Attila marxizmusával, szocializmusával, a párt-hoz való viszonyával egyfelől, és pszichoanalitikus orientációjával másfelől. Én magam is a szakkritikának ehhez az útkereső, harmadik irányához igyekszem felzárkózni.

KÁROLYI CSABA

Válság nincs – lázadás nincs – morogni szabad

A MAI IRODALOMKRITIKA HELYZETÉRŐL

Időről időre eszmét cserél a szakma az irodalomkritikáról és a műkritikáról, tudván, hogy az aktuális dilemmák az elmúlt jó kétszáz évben állandóan vissza-visszatérnek. Nincs új a nap alatt. Ha jön egy új nemzedék vagy előáll egy új helyzet, rendre fölmerül, jól funkcionál-e a kritika, és ha nem, miért nem. Ha igen, mégis mi a baj vele. Válságban van-e. (Margócsy István szavaival szólva a kritika „a XVIII. század végi megjelenése óta kérdéses műfaj”, mindig is „az elégedetlenség és ki-elégítetlenség” volt alapvetően jellemző vele szemben. – *Kritika a modern magyar irodalomban, Az olvasó lázadása?*, szerk. Bárány Tibor és Rónai András, Kalligram-JAK, 2008, 73.)

A következőkben az elmúlt kb. 25 év főbb eszmecseréit, vitáit idézem föl, majd ezek néhány kérdését próbálom a magam szempontjai szerint aktualizálni. Teszem ezt nyilvánvalóan mint az *ÉS* könyvkritika rovatának 17 éve szerkesztője, mint gyakorló kritikus, aki az utóbbi években főleg hetilapkritikákat ír egy meghatározott, viszonylag nagyobb közönségnek, mint tanár, aki a zsrnálkritika-írást tanít az